УДК 347.962:305

DOI 10.37566/2707-6849-2021-3(36)-4

Тетяна ФУЛЕЙ,*начальник відділу Національної школи суддів України,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України
ORCID: 0000-0002-9800-8785*

ГЕНДЕРНИЙ КОМПОНЕНТ У ПРОГРАМІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІ

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Одним зі стратегічних напрямів розвитку суддівської освіти є реформування спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, що, серед іншого, передбачає оновлення Програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді (далі – Програми СП); розширення можливостей стажування кандидатів на посаду судді в установах-партнерах; розширення засобів і форм спеціальної підготовки на основі використання кращого іноземного досвіду та ін. [1].

З ауважимо, що спеціальна підготовка кандидатів на посаду судді (далі – спецпідготовка, СП), іншими словами – початкова суддівська освіта (англ. *initial judicial training*) – порівняно новий інститут, який в Україні на законодавчому рівні запроваджено Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI (ст. 71) [2]. Чинний Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII (далі – Закон № 1402) [3] визначає проходження спецпідготовки в Національній школі суддів України (далі – НШСУ) як одну із стадій добору кандидатів на посаду судді (п. 9 ч. 1 ст. 70 Закону № 1402); СП здійснюється після відбіркового іспиту (п. 9 ч. 1 ст. 70, ст. 73 Закону № 1402) та спеціальної перевірки в порядку, визначеному законодавством про

запобігання корупції, з певними особливостями (ст. 74 Закону № 1402), і передусє кваліфікаційному іспиту (п. 10 ч. 1 ст. 70, ч. 1 ст. 72, ст. 78 Закону № 1402).

Кваліфікаційний іспит, як зазначено у ч. 1 ст. 78 Закону № 1402, є атестуванням особи, *яка пройшла спеціальну підготовку* (виділено авторкою – Т. Ф.) і виявила намір бути рекомендованою для призначення на посаду судді, а сама спеціальна підготовка відповідно до ч. 1–2 ст. 77 Закону № 1402 проводиться НШСУ за Програмою, затвердженою Вищою кваліфікаційною комісією суддів України (далі – ВККСУ). Зауважимо, що ч. 2 ст. 70 Закону № 1402 передбачає можливість проведення добору кандидатів на посаду судді, які мають стаж роботи на посаді помічника судді щонайменше три роки, з особливостями, визначеними рішенням ВККСУ, і ця можливість була реалізована – у 2017 році 285 кандидатів проходили спецпідготовку за тримісячною програмою [4, с. 9]. Загалом же у 2017–2018 роках НШСУ провела спецпідготовку 665 кандидатів на посаду судді. Навчання майбутніх суддів було проведено відповідно до інноваційної навчальної програми, яку розроблено з урахуванням кращого світового досвіду, та метою якої було формування в кандидатів на посаду судді практичних навичок та вмінь у застосуванні закону і веденні судового засідання, зміцненні рівня їх теоретичних знань у прикладному аспекті.

Водночас Стратегія розвитку суддівської освіти в Україні на 2021–2025 роки [1] передбачає постійне оновлення змісту суддівської освіти на основі компетентнісного підходу залежно від досвіду роботи суддів, рівня і спеціалізації суду та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб. Працюючи над оновленням змісту суддівської освіти, НШСУ враховує, що Україна має низку міжнародних зобов'язань, зокрема, щодо забезпечення гендерної рівності, і на їх виконання прийнято національні плани дій. Так, Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року [5] передбачав участь НШСУ у виконанні п. 4.8, а саме «розроблення навчального курсу та проведення регулярних обов'язкових навчань для суддів на тему «Особливості розгляду кримінальних проваджень щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом», тоді як відповідно до Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року [6] НШСУ залучена до виконання 8 заходів у межах семи завдань.

Безпосередньо змісту суддівської освіти стосуються положення Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року [7], що передбачають здійснення аналізу включення гендерного компонента до навчальних планів та програм спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, програм кваліфікаційного іспиту та програм іспитів для

кваліфікаційного оцінювання суддів (кандидатів на посаду судді) (п. 1 рекомендації 13) та доповнення за результатами проведеного аналізу програм, навчальних планів спеціальної підготовки, змісту кваліфікаційного іспиту, тестових та практичних завдань іспиту в межах кваліфікаційного оцінювання суддів, а також тренінгів у межах підготовки для підтримання кваліфікації суддів гендерним компонентом (п. 3 рекомендації 13).

Враховуючи, що впровадження гендерних підходів – глобально визнана стратегія просування гендерної рівності; це не самоціль, а засіб для досягнення мети гендерної рівності шляхом гарантування, що гендерні перспективи та увага до гендерних проблем будуть у центрі всієї діяльності, включно з розробкою політики, розподілом ресурсів та плануванням, імплементацією й моніторингом програм і проєктів [8, с. 21], можемо констатувати, що проблематика оновлення Програми СП шляхом її доповнення гендерним компонентом, набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Включенню гендерного компонента в освітній процес присвячені праці низки іноземних науковців, з-поміж яких виокремимо публікації Джанет Елвуд (Jannette Elwood), Барбари Хей (Barbara Hey) і вітчизняних учених Т. Говорун, О. Кікінежді, І. Мунтяна, О. Плахотнік, О. Цокур, Н. Чухим та ін. Про важливість цієї проблематики свідчить видання у 2015 році ЮНЕСКО «путівника» з гендерної рівності у політиках і практиках підготовки викладачів [9], а сприяти впровадженню гендерного підходу у вищій освіті покликаний нещодавно розроблений Радою Європи контрольний перелік питань для правничих шкіл [10]. Низка важливих рекомендацій щодо здійснення перегляду навчальних програм крізь гендерну призму запропонована в Контрольному переліку, виданому Женевським центром контролю над збройними силами (*Geneva Centre for Security Sector Governance, DCAF*), що є одним із провідних світових закладів у сфері реформи сектору безпеки, у якому наголошується, що врахування гендерних аспектів є керівним принципом навчальної програми, для досягнення якого слід переглянути кожен курс (включно з навчальними цілями, програмою, змістом, практичними завданнями та ін.) щодо їх відповідності вимогам гендерної чутливості, зокрема, інтеграції гендерних аспектів у зміст, методику (наприклад, врахування навчального досвіду, що підтримує гендерно чутливі перспективи, ставлення та компетенції), мову, образи, письмові документи та процеси в рамках навчальної програми тощо; навчальні матеріали повинні узгоджуватися з інституційною політикою, національною політикою та законодавством, а також міжнародними стандартами щодо рівних можливостей, гендерної рівності та гендерних перспектив (наприклад, Резолюція Ради Безпеки ООН 1325, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок) [11]. Водночас досі поза належною увагою залишилися питання впровадження гендерного підходу в суддівську освіту, зокрема, підготовку кандидатів на посаду судді.

Метою статті є викладення результатів аналізу включення гендерного компонента до Програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, а також надання за результатами проведеного аналізу рекомендацій щодо доповнення гендерним компонентом Програми СП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Програма СП складається із шести блоків: I блок – «Основи організації суду та діяльності судді», у II–V блоках передбачено вивчення особливостей здійснення правосуддя в цивільному, господарському, адміністративному, кримінальному судочинстві та судочинстві про адміністративні правопорушення, а заключний VI блок – «Суддівські компетенції». Зауважимо, що теоретично-практична частина II–V блоків Програми складається з чотирьох основних модулів, які охоплюють: 1) застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя відповідної юрисдикції; 2) докази та доказування за видом судочинства; 3) особливості розгляду окремих категорій справ за видом судочинства і 4) особливості написання судових рішень за видом судочинства.

Варто наголосити, що Національні стандарти суддівської освіти в Україні також містять положення, що використання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції) та практики Європейського суду з прав людини (далі – практики ЄСПЛ), принципів суддівської етики та соціального контексту при здійсненні правосуддя (включаючи гендерний аспект, врахування потреб людей з обмеженими можливостями тощо) має бути інтегрованим у зміст кожного навчального курсу [12]. Прикметно, що у розвитку Національних стандартів суддівської освіти у Стратегії розвитку суддівської освіти в Україні на 2021–2025 роки наголошено на підвищенні ваги ціннісної складової та врахуванні соціального контексту здійснення правосуддя при розробці та викладанні курсів.

Водночас інтеграція практики ЄСПЛ та соціального контексту здійснення правосуддя, підвищення ролі ціннісної складової має відбуватися не хаотично, а комплексно. Це означає, що розробники кожного конкретного курсу (тренінгу) мають враховувати його роль та місце у Програмі СП і відповідно коригувати навчальні цілі та очікувані результати, а також ретельно підбирати змістовну частину (матеріали) та методи навчання, з урахуванням усіх вищенаведених аспектів.

Так, одним із найважливіших елементів включення гендерного компонента у Програму СП є окремий 1-денний навчальний курс у формі тренінгу «Подолання гендерних стереотипів при здійсненні правосуддя». При роботі над цим курсом його розробники враховували, що Програмою СП у блоці I передбачено проходження тренінгів «Конвенційні стандарти захисту прав людини у світлі практики Європейського суду з прав людини» і «Запобігання та протидія дискримінації», відтак, по їх завершенні слухачі та слухачки спецпідготовки уже мають оволодіти певними знаннями, зокрема, національним законодавством щодо запобігання та протидії

дискримінації, мають знати ознаки дискримінації, алгоритм її визначення, форми дискримінації, сферу дії ст. 14 Конвенції та Протоколу № 12 до Конвенції та ін. Враховуючи наведене, навчальні цілі тренінгу «Подолання гендерних стереотипів при здійсненні правосуддя», який проводитиметься також у блоці I, однак, після вказаних тренінгів, зосереджені на оволодінні знаннями про взаємозв'язок «гендерні стереотипи – упередження – дискримінація з ознакою статі / гендеру» та механізми впливу гендерних стереотипів на поведінку судді і прийняття ним / нею рішень; а також набуття та удосконалення умінь ідентифікувати, розпізнавати гендерні стереотипи, застосовувати практику ЄСПЛ щодо гендерних стереотипів, уникати гендерно упередженої поведінки у роботі судді та ін.

Ці знання, уміння та навички набуваються усією структурою тренінгу, у тому числі підбором навчального матеріалу та сучасних методів навчання дорослих. Наприклад, з метою продемонструвати кандидатам на посаду судді на очевидному, показовому прикладі з практики ЄСПЛ, наскільки гендерні стереотипи мають безпосередній вплив на сприйняття суддею становища сторони залежно від статі / гендеру та формування мотивів, якими суддя керується при оцінці доказів та ухваленні рішення, розроблене практичне завдання на основі рішення ЄСПЛ у справі *«Карвальо Пінто де Соуза Мораєс проти Португалії»* (*Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal*) [13]. Зауважимо, що для виконання цього завдання використано також уривок виступу судді ЄСПЛ Л. Гусейнова (Latif Hüseyinov) на Восьмому щорічному міжнародному форумі з практики Європейського суду з прав людини (м. Львів, 22.11.2019), оскільки у своєму виступі він яскраво продемонстрував нерелевантність обґрунтування національного суду у справі заявниці, що призвело до визнання ЄСПЛ порушення ст. 14 у поєднанні зі ст. 8 Конвенції [14].

Опрацювавши інформаційне повідомлення та користуючись завчасно підготовленим тренером транскриптом виступу судді ЄСПЛ, учасники та учасниці отримують завдання ідентифікувати гендерні стереотипи, використані Верховним адміністративним судом Португалії для мотивування судового рішення (наприклад, що статеве життя жінки нерозривно пов'язане з її функцією дітонародження та роллю матері, тому наявність у жінки двох дітей свідчить, що вона фактично вже реалізувалась у цій сфері; з віком потреба жінки в статевому житті зменшується, тому неможливість 50-річної жінки вести статеве життя не сприймається як серйозна проблема, тоді як для чоловіка аналогічна ситуація є тяжкою психологічною травмою, незалежно від його віку / наявності дітей; у контексті виконання домашніх обов'язків 50-річній жінці, діти якої вже дорослі, залишається лише дбати про свого чоловіка, що не є «роботою» та не потребує грошової компенсації тощо). Формат виконання цього завдання передбачає, що після індивідуальної роботи майбутні судді обговорюють власні напрацювання в малих групах, після чого презентують результати групової роботи, обґрунтовуючи відповідь. Таким чином досягаються

навчальні цілі, а саме: усвідомлення небезпеки упередженого ставлення через гендерні стереотипи та зв'язку між упередженнями, які існують серед представників судової системи, та ухваленням і мотивуванням судового рішення.

Хоча окремих курс «Подолання гендерних стереотипів при здійсненні правосуддя» можна вважати одним із найважливіших елементів оновлення Програми СП, проте цим новим тренінгом включення гендерного компонента до Програми СП не обмежується.

Досі розкриття гендерних аспектів передбачалося у трьох тренінгах блоку I, а саме: статі та гендер як захищені ознаки, окремі рішення ЄСПЛ щодо гендерної дискримінації розглядалися у курсі «Запобігання та протидія дискримінації», гендерні аспекти обговорювалися також у тренінгах «Судове адміністрування та доступ до суду» (у відносинах з головою суду та керівником апарату, між суддями та працівниками апарату, а також роботи судді з помічником та секретарем судового засідання) та «Управління залом судового засідання» (особливості спілкування зі сторонами та іншими учасниками процесу, з присутніми представниками громадськості та ЗМІ, особливості ведення судового процесу). Водночас у цьому блоці доречно доповнити ще принаймні два курси, а саме: тренінг «Бути суддею» питаннями про гендерний склад суддівського корпусу [15] та обговорити роль судді у розгляді гендерно чутливих справ (наприклад, які стосуються домашнього насильства, визначення місця проживання дитини, участі у її вихованні та ін.), а також тренінг «Українське ділове мовлення. Офіційно-діловий стиль сучасної української літературної мови. Вимоги до оформлювання документів» – підтемою «Фемінітиви та їх використання у судових рішеннях».

Ключовим для набуття майбутніми суддями гендерної компетентності є здійснення аналізу включення гендерного компонента та доповнення за результатами проведеного аналізу тренінгів блоку II, що присвячений цивільному судочинству. Необхідним є включення гендерного компонента у тренінги щодо особливостей розгляду сімейних, житлових та трудових спорів.

Зокрема, донедавна однією із серйозних проблем при вирішенні спорів щодо місця проживання дитини було застосування судами презумпції на користь матері, що порушувало не лише принцип рівності матері і батька, але й право батька дитини на повагу до сімейного життя, гарантованого ст. 8 Конвенції, як це було констатовано ЄСПЛ у справі «*М. С. проти України*» [16]. Рішення у цій справі стало широко відомим завдяки окремій збіжній думці судді Ранцоні, у якій він піддав критиці національну практику застосування презумпції на користь матері при визначенні місця проживання дитини, яка тривалий час була домінуючою: суди застосовували ст. 6 Декларації прав дитини 1959 року, що не є юридично обов'язковим документом і не підтримується ані практикою на рівні ООН після прийняття Декларації, ані судового практикою ЄСПЛ і не відповідає позиції Ради Європи і більшості

держав-членів. Зазначимо, що справа *«М. С. проти України»* сприяла зміні судової практики у цій категорії справ крізь призму концепції найкращих інтересів дитини [17], і ця практика стала усталеною, про що свідчать рішення ВС [18].

Якщо презумпція на користь матері відходить у минуле, то інші проблемні питання при вирішенні сімейних спорів не втрачають своєї актуальності. Так, позов про розірвання шлюбу відповідно до ч. 2 ст. 110 СК України не може бути пред'явлений протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки кримінального правопорушення, щодо другого з подружжя або дитини. У тренінгу щодо особливостей розгляду сімейних спорів доречно передбачити, наприклад, обговорення у ході модерованої дискусії, чи такий практично безальтернативний державний примус перебування у зареєстрованому шлюбі завжди відповідає інтересам подружжя та дитини, зокрема, зважаючи на законопроект № 5492 від 14.05.2021 [19] та ті аргументи, які наводяться у пояснювальній записці до нього.

Непростими для майбутніх суддів можуть бути і спори щодо участі батьків у вихованні дитини, прикладом чого є справа, у якій ВС дійшов висновку про необхідність виключення з мотивувальної та резолютивної частин рішень судів висновків про те, що встановлення побачень і спілкування сина з батьком може відбуватися без утримання дитини в себе вдома проти її волі, оскільки така умова є зрозумілою, встановлена загальними засадами права, немає необхідності зазначати про це в рішенні суду, а здійснення примусового утримання людини проти її волі суперечить конституційним правам людини і громадянина в Україні, містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України (далі – КК України). Визначення в рішенні суду, що на час перебування сина з батьком той несе повну відповідальність за життя та здоров'я дитини, також не відповідає вимогам законодавства, оскільки рішенням суду не можуть бути змінені імперативні норми права [20]. У справах про позбавлення батьківських прав доречно обговорити з майбутніми суддями, чи оцінює суд обставини ухилення особи від виконання батьківських обов'язків так само детально у випадку, якщо відповідачкою є жінка, а не чоловік.

Враховуючи, що домашнє насильство є однією з форм гендерної дискримінації, до проблематики боротьби з цим явищем привернуло увагу рішення ЄСПЛ у справі *«Левчук проти України»*, у якому констатовано порушення Україною ст. 8 Конвенції, зокрема, через те, що «реакція цивільних судів на позов заявниці про виселення її колишнього чоловіка не відповідала позитивному обов'язку держави забезпечити заявниці ефективний захист від домашнього насильства» [21, п. 90]. Це рішення актуалізувало дискусію щодо необхідності ратифікації Україною Стамбульської конвенції (Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, CETS № 210) [22].

Водночас враховуючи, що на відміну від більшості справ, пов'язаних із домашнім насильством, *«Левчук проти України»* стосується не розслідування випадків неналежного поведіння, а виселення кривдника з житлового приміщення, тому варто передбачити опрацювання цього рішення ЄСПЛ у тренінгу «Особливості розгляду житлових спорів».

Враховуючи, що сфера зайнятості є однією з небагатьох, у якій існування гендерної нерівності офіційно визнається та підтверджується статистичними даними та соціологічними дослідженнями, необхідним є включення гендерного компонента у тренінг, присвячений особливостям розгляду трудових спорів. Варто зауважити, що виділяють декілька видів дискримінації на ринку праці за сферою дії або за результатами: 1) дискримінація при прийомі на роботу (чи, навпаки, при звільненні з роботи); 2) дискримінація у доступі до певних професій чи посад; 3) дискримінація при оплаті праці; 4) дискримінація при просуванні по службі, в професійній кар'єрі; 5) дискримінація при отриманні освіти чи професійної підготовки – хоча її не відносять до дискримінації на ринку праці (в буквальному сенсі), оскільки вона зазвичай передуює трудовій діяльності, але, не дивлячись на «дотрудовий» характер цього виду дискримінації, її причини і наслідки дуже тісно пов'язані з функціонуванням ринку праці [23, с. 20–21]. Зауважимо, що Кодекс законів про працю України, що був прийнятий у 1971 році та досі залишається чинним, був написаний за інших соціально-економічних умов та не повністю враховує сучасні реалії, а відтак не зовсім здатний слугувати ефективним регулятором суспільних відносин на ринку праці, не дивлячись на зміни та доповнення. Багато його норм, пов'язаних з працею жінок, є дискримінаційними. Не надто відомим серед фахових юристів, а відтак і рідко застосовуваним у судовій практиці є Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» № 2866-IV [24], ст. 17 якого визначає обов'язки роботодавця, серед яких – створення умов праці, які дозволяють б жінкам і чоловікам здійснювати трудову діяльність на рівній основі; забезпечення жінкам і чоловікам можливості суміщати трудову діяльність із сімейними обов'язками; вжиття заходів щодо унеможливлення та захисту від випадків сексуальних домагань та інших проявів насильства за ознакою статі та ін.

У тренінгу щодо особливостей розгляду справ про відшкодування шкоди дочечним може бути обговорення питання щодо співвідношення мобінгу, булінгу, сексуальних домагань та дискримінації за ознакою статі, наприклад, шляхом обговорення справи із судової практики [25].

Ще однією складовою Програми СП, де включення гендерного компонента є вельми важливим, є блок IV, присвячений кримінальному судочинству і судочинству у справах про адміністративні правопорушення. Найбільшої уваги до гендерної проблематики потребують тренінги щодо судового розгляду злочинів проти статевої

свободи та статевої недоторканості особи та щодо призначення покарання у кримінальних справах.

Розробникам курсу щодо особливостей розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості варто приділити окрему увагу позитивним зобов'язанням держави, зокрема, стандартам проведення ефективного кримінального розслідування. У цьому контексті доречним є опрацювання рішення ЄСПЛ у справі «*М. С. проти Болгарії*» [26], у якій ЄСПЛ розглядав питання, чи законодавство, судова практика та їх застосування у цій справі, разом зі стверджуваними недоліками у відповідному розслідуванні, були настільки недосконалими, щоб – у світлі сучасної концепції ознак зґвалтування та її впливу на зміст позитивного зобов'язання держав-членів забезпечити адекватний захист – свідчити про порушення державою-відповідачем своїх позитивних зобов'язань за статтями 3 і 8 Конвенції.

Під час розгляду справ щодо сексуального насильства, зокрема тих, коли допит свідка обвинувачення здійснюється особисто обвинуваченим, особливої актуальності набуває питання забезпечення справедливого балансу між конкуруючими інтересами сторін у кримінальному провадженні, оскільки права обвинуваченого, гарантовані п. 1 і підпунктом «d» п. 3 ст. 6 Конвенції, не мають порушувати прав потерпілих. Відомо, що в таких справах існує ризик подальшого травмування потерпілої особи, відтак, обов'язок національних органів, насамперед судів, полягає у забезпеченні не лише обвинуваченому гарантій відповідно до ст. 6 Конвенції, але й постраждалій особі – достатнього захисту права на повагу до приватного життя і, зокрема, на особисту недоторканність під час кримінального провадження про вчинене щодо неї сексуальне насильство, що охоплюється позитивними зобов'язаннями держави за ст. 8 Конвенції. У цьому контексті доречним є опрацювання рішення ЄСПЛ у справі «*У. проти Словенії*» [27], яке є ключовим для розуміння стандартів, які стосуються ролі та функцій національного суду у гендерно чутливих кримінальних провадженнях.

Якщо поведження не досягло порогу жорстокості, що охоплюється ст. 3, то ЄСПЛ розглядає справу стосовно ст. 8 Конвенції, як це мало місце, наприклад, у згаданій справі «*М. С. проти України*», в якій ЄСПЛ констатував порушення ст. 8 Конвенції не лише щодо визначення місця проживання дитини, але й через неефективність розслідування стверджуваного сексуального насильства над дитиною заявника. У цій справі ЄСПЛ дійшов висновку, що кримінальне розслідування виявилось неефективним: воно не було ретельним, що підтверджувалося численними направленнями на додаткове розслідування після скасування рішень про закриття справи; запізненим, оскільки певні слідчі дії, зокрема, судово-психіатрична експертиза, у результаті якої експерти дійшли висновку, що дівчинка могла давати правдиві показання (визнавши, що в силу віку вона не розуміла значення того, що відбувалося), були проведені приблизно через 2 роки після події і для таких

зволікань не було виправдань; тривалість розгляду справи була надмірною, – ці та інші недоліки розслідування призвели до висновку ЄСПЛ про невиконання державою свого позитивного зобов'язання щодо здійснення ефективного кримінального розслідування справи та забезпечення належного захисту приватного життя дитини заявника [16, пп. 64–67].

Розглядаючи тематику призначення покарання, актуальним є обговорення практичної необхідності й мети заборони призначення деяких видів покарань жінкам. Окрім заборони призначення окремих видів покарань вагітним жінкам (наприклад, ч. 3 ст. 56 КК України, ч. 2 ст. 64 КК України та ін.) та визнання пом'якшуючою обставиною вчинення кримінального правопорушення жінкою в стані вагітності (п. 4 ч. 1 ст. 66 КК України), а обтяжуючою – вчинення кримінального правопорушення щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (п. 7 ч. 1 ст. 67 КК України), майбутнім суддям варто усвідомлювати, що закріплені в кримінальному законі відмінності, які нібито є «полегшенням» для жінки, іноді мають тяжчі наслідки. Так, обмеження волі не застосовується до жінок, що мають дітей віком до 14 років (ч. 3 ст. 61 КК України), тому за наявності альтернативної санкції у виді обмеження волі та позбавлення волі (наприклад, як це передбачено ст. 141 КК України) суд може призначити засудженій, якщо вона має дитину відповідного віку, лише позбавлення волі та звільнити від відбування покарання з випробуванням. Однак, незважаючи на звільнення від відбування покарання, особа вважається такою, до якої застосовано основне покарання у виді позбавлення волі, і у випадку порушення умов іспитового строку її буде направлено для відбування цього покарання.

Також доречно обговорити питання, чи не є дискримінаційною законодавча заборона призначати покарання у виді, до прикладу, арешту жінкам, які мають дітей віком до семи років (ч. 3 ст. 60 КК України), в той час як чоловікам, навіть якщо вони виховують дитину до семи років без матері, таке покарання призначати можна; чи відповідає критеріям «правомірної, об'єктивно обґрунтованої мети, способи досягнення якої є належними та необхідними», можливість суду звільнити від відбування покарання з випробуванням жінок, які мають дітей віком до семи років (ч. 1 ст. 79 КК України) та звільнити від відбування покарання жінок, які мають дітей віком до трьох років (ч. 1 ст. 83 КК України) і відсутність таких законодавчих можливостей для чоловіків, які мають дітей відповідного віку.

Розглядаючи особливості розгляду окремих категорій справ про адміністративні правопорушення, безумовно, окрему увагу слід приділити провадженням щодо вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування (ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП)).

Обговорюючи проблемні аспекти розгляду окремих категорій справ, слід також звернути увагу на рівність законодавчо встановлених обов'язків для чоловіка та жінки (ст. 184 КУпАП) та необхідність однакового ставлення до обвинуваченої особи (ст. 124 КУпАП).

Окрім зазначених, важливо інтегрувати гендерні аспекти й у інші тренінги. Зокрема, при вивченні загальних положень розгляду кримінальних проваджень у суді першої інстанції важливо звернути увагу майбутніх суддів на рівне ставлення та однакове (незалежно від статі) встановлення даних про особу. Набуваючи навичок реагування судді на випадки зловживання процесуальними правами з боку учасників судового розгляду, слід враховувати гендерні стратегії, до яких вдаються сторони / їх представники залежно від статі, та уміти протидіяти випадкам зловживання правами з боку жінок (з посиланням на наявність дітей, статус одинокої матері, сімейний стан, відсутність доходу та ін.) з метою викликати співчуття та схилити суд на свій бік.

Не менш важливою є увага до гендерних аспектів у тренінгах «Докази і доказування» з відповідних видів судочинства (зокрема, вплив гендерних стереотипів при оцінці доказів: чоловік-кривдник, жінка-постраждала тощо) та «Написання судових рішень» (мотивування судового рішення).

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновки, що Програму СП варто доповнити як окремим навчальним курсом «Подолання гендерних стереотипів при здійсненні правосуддя», так і розкривати гендерні аспекти у низці тренінгів блоків I, II та IV, і така інтеграція має відбуватися з урахуванням ролі та місця кожного тренінгу у Програмі СП, з відповідним коригуванням навчальних цілей та очікуваних результатів кожного тренінгу, а також ретельним підбором матеріалів та найбільш ефективних сучасних інтерактивних методів навчання дорослих. Зокрема, необхідним є доповнення гендерним компонентом програм тренінгів щодо особливостей розгляду сімейних, житлових та трудових спорів (у блоці цивільного судочинства) та щодо судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи та щодо призначення покарання у кримінальних справах (у блоці з кримінального судочинства і судочинства у справах про адміністративні правопорушення), водночас доречним є розкриття гендерних аспектів також у тренінгах «Бути суддею», «Докази і доказування» з відповідних видів судочинства, «Написання судових рішень» та ін.

Перелік використаних джерел

1. *Стратегія розвитку суддівської освіти в Україні на 2021–2025 роки: схвалена Науково-методичною радою Національної школи суддів України 18.12.2020, протокол № 6. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1608632048%D0%A1%D0%A2%D0%A0>*

%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%86%D0%AF_18.12_%D0%9D%D0%9C%D0%A0.pdf

2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17#Text>

3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

4. Досвід інноваційного проекту Національної школи суддів України. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/management/novini/Islovo-natsionalnoi-shkoli-suddiv-ukraini/>

5. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 113-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80#Text>

6. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р. URL: <https://www.kmti.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-a1544r>

7. Про затвердження Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 вересня 2018 р. № 634-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2018-%D1%80>

8. Dictionary of terminology, used by the Council of Europe in the youth policy field, for human rights and non-formal education. Словник термінів, які використовує Рада Європи у сферах молодіжної політики, прав людини та неформальної освіти. URL: <https://rm.coe.int/ukr-eng-dictionary-of-terminology-used-by-the-council-of-europe-in-the/1680a1b388>

9. A Guide for gender equality in teacher education policy and practices. UNESDOC Digital Library, 2015. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000231646>

10. Впровадження гендерного підходу у вищій освіті: контрольний перелік питань для правничих шкіл. URL: <https://rm.coe.int/a4-enchanted-gmchecklist-ukr-122020-pdf/1680a135fe>

11. Checklist for Gender Curriculum Review. DCAF – Geneva, 2012. URL: <https://www.dcaf.ch/checklist-gender-curriculum-review>

12. Концепція національних стандартів суддівської освіти, схвалена Науково-методичною радою Національної школи суддів України 23.12.2014 р., протокол № 5. Затверджена наказом від 24.06.2016 № 34 як Додаток 5 до Регламенту НШСУ. URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/about/symbols/>

13. *Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal*, ECtHR judgement, 25 July 2017, application no. 17484/15. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175659>

14. 8-й Міжнародний форум з практики Європейського суду з прав людини. OSCE Project Co-ordinator in Ukraine. 21 листопада 2019. URL: https://www.youtube.com/watch?v=KGSIB8x-Iz0&feature=emb_err_watch_on_yt; 05:30:26-05:35:06.

15. Узагальнення гендерного складу апеляційних та місцевих судів України, Державної судової адміністрації України та її територіальних управлінь станом на 1 січня 2021 року. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/gender/kjhiuyttyuy>

16. *M. S. v. Ukraine*, ECtHR judgement, 11 July 2017, application no. 2091/13. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-175140>

17. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 30.05.2018, справа № 343/1500/15-ц, провадження № 61-23861св18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74598487>

18. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 05.09.2018, справа № 752/22028/16-ц, провадження № 61-384св18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76503075>

19. Проект Закону про внесення змін до статей 110 та 111 Сімейного кодексу України від 14.05.2021, № 5492. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71898

20. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 01.07.2020, справа № 138/96/17, провадження № 61-17718св18. URL <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90411045>

21. *Левчук проти України (Levchuk v. Ukraine)*: рішення ЄСПЛ у справі від 03.09.2020, заява № 17496/19. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-207637>

22. *Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence*. URL: <https://www.coe.int/fr/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008482e>

23. *Гендерное равенство и расширение прав и возможностей женщин в России в контексте Целей развития тысячелетия*. URL: http://www.undp.ru/Gender_MDG_rus.pdf

24. Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>

25. Рішення Глобинського районного суду Полтавської області від 30.06.2020, справа № 537/5254/19, провадження № 2/527/318/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90097044>

26. *M. C. v. Bulgaria*, ECtHR judgement, 4 December 2003, application no. 39272/98. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61521>

27. *Y. v. Slovenia*, ECtHR judgement, 28 May 2015, application no. 41107/10. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154728>

References

1. *Strategy for the Development of Judicial Education in Ukraine for 2021-2025. Approved at the meeting of the Scientific and Methodological Council of the National School of Judges of Ukraine on December 18, 2020, protocol No. 6.* URL: http://nsj.gov.ua/files/1608632048%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%86%D0%AF_18.12_%D0%9D%D0%9C%D0%A0.pdf [ukr.]
2. *On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine, ed. from 07.07.2020 No. 2453-VI.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17#Text> [ukr.]
3. *On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine, ed. from 02.06.2016 No. 1402-VIII.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [ukr.]
4. *Experience of the innovative project of the National School of Judges of Ukraine.* URL: <http://nsj.gov.ua/ua/management/novini/Islovo-natsionalnoi-shkoli-suddiv-ukraini/> [ukr.]
5. *On approval of the National Action Plan for the implementation of UN Security Council Resolution 1325 «Women, Peace, Security» for the period up to 2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 24, 2016, No. 113-p.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80#Text> [ukr.]
6. *On approval of the National Action Plan for the implementation of UN Security Council Resolution 1325 «Women, Peace, Security» for the period up to 2025: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 28, 2020, No. 1544-p.* URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-a1544r> [ukr.]
7. *On approval of the National Action Plan to implement the recommendations set out in the concluding observations of the UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women to the eighth periodic report of Ukraine on the implementation of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women until 2021: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 5, 2018, No. 634-p.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2018-%D1%80> [ukr.]
8. *Dictionary of terminology, used by the Council of Europe in the youth policy field, for human rights and non-formal education.* URL: <https://rm.coe.int/ukr-eng-dictionary-of-terminology-used-by-the-council-of-europe-in-the/1680a1b388>
9. *A Guide for gender equality in teacher education policy and practices.* UNESDOC Digital Library, 2015. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000231646>
10. *Gender mainstreaming in higher education: a checklist for law schools.* URL: <https://rm.coe.int/a4-enchanted-gmchecklist-ukr-122020-pdf/1680a135fe> [ukr.]
11. *Checklist for Gender Curriculum Review.* DCAF – Geneva, 2012. URL: <https://www.dcaf.ch/checklist-gender-curriculum-review>
12. *The concept of national standards of judicial education, approved by the Scientific and Methodological Council of the NSJU (Protocol of 23.12.2014 № 5).*

Approved by the order of 24.06.2016 № 34 as Annex 5 to the NSJU Regulations. URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/about/symbols/> [ukr.]

13. *Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal*, ECtHR judgement, 25 July 2017, application no. 17484/15. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175659>

14. VIII International Forum on the Case Law of the European Court of Human Rights. OSCE Project Co-ordinator in Ukraine. 21 November 2019. URL: https://www.youtube.com/watch?v=KGSIB8x-Iz0&feature=emb_err_watch_on_yt;05:30:26-05:35:06. [ukr.]

15. Analysis of the gender composition of the appellate and local courts of Ukraine, the State Judicial Administration of Ukraine and its territorial offices as of January 1, 2021. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/gender/kjhiuytuyuy> [ukr.]

16. *M.S. v. Ukraine*, ECtHR judgement, 11 July 2017, application no. 2091/13. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-175140> [russ.]

17. Judgment of the Supreme Court of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation of 30.05.2018, case No. 343/1500/15-у, proceedings No. 61-23861св18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74598487> [ukr.]

18. Judgment of the Supreme Court of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation 05.09.2018, case No. 752/22028/16-у, proceedings No. 61-384св18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76503075> [ukr.]

19. Draft Law on Amendments to Articles 110 and 111 of the Family Code of Ukraine, No. 5492 of 14.05.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71898 [ukr.]

20. Judgment of the Supreme Court of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation 01.07.2020, case No. 138/96/17, proceedings No. 61-17718св18. URL <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90411045> [ukr.]

21. *Levchuk v. Ukraine* ECtHR judgement, 3 September 2020, application no. 17496/19. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-207637> [russ.]

22. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. URL: <https://www.coe.int/fr/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008482e>

23. Gender equality and women's empowerment in Russia in the context of the Millennium Development Goals. URL: http://www.undp.ru/Gender_MDG_rus.pdf [russ.]

24. On ensuring equal rights and opportunities for women and men: Law of Ukraine of 08.09.2005 No. 2866-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> [ukr.]

25. Judgment of Globinsky district court of Poltava region from 30.06.2020, case No. 537/5254/19, proceedings No. 2/527/318/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90097044> [ukr.]

26. *M. C. v. Bulgaria*, ECtHR judgement, 4 December 2003, application no. 39272/98. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61521>

27. *Y. v. Slovenia, ECtHR judgement, 28 May 2015, application no. 41107/10.*
URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154728>

ФУЛЕЙ Т. Гендерний компонент у Програмі спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді.

У статті викладені результати аналізу включення гендерного компонента до Програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, а також надано рекомендації щодо її доповнення. Зокрема, рекомендується доповнити Програму СП окремим 1-денним навчальним курсом у формі тренінгу «Подолання гендерних стереотипів при здійсненні правосуддя», а також інтегрувати гендерні аспекти у низку тренінгів щодо особливостей розгляду сімейних, житлових та трудових спорів (у блоці цивільного судочинства) та щодо судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи та щодо призначення покарання у кримінальних справах (у блоці з кримінального судочинства і судочинства у справах про адміністративні правопорушення).

Ключові слова: гендер, гендерна компетентність, суддівська освіта, спеціальна підготовка кандидатів на посаду судді.

ФУЛЕЙ Т. Гендерный компонент в Программе специальной подготовки кандидатов на должность судьи.

В статье изложены результаты анализа включения гендерного компонента в Программу специальной подготовки кандидатов на должность судьи, а также даны рекомендации по ее дополнению. В частности, рекомендуется дополнить Программу СП отдельным 1-дневным учебным курсом в форме тренинга «Преодоление гендерных стереотипов при осуществлении правосудия», а также интегрировать гендерные аспекты в ряд тренингов, посвященных особенностям рассмотрения семейных, жилищных и трудовых споров (в блоке гражданского судопроизводства) и по судебному рассмотрению преступлений против половой свободы и половой неприкосновенности личности и при назначении наказания по уголовным делам (в блоке по уголовному судопроизводству и судопроизводству по делам об административных правонарушениях).

Ключевые слова: гендер, гендерная компетентность, судейское образование, специальная подготовка кандидатов на должность судьи.

FULEY T. Gender component in the initial judicial training curriculum.

The Strategy for the Development of Judicial Education in Ukraine for 2021–2025 considers regular update of the judicial education content based on the competence

approach, judges' experience and individual needs, level and court specialization. The Strategy also considers enhancing values and social context while developing and delivering trainings. Among strategic aims of judicial education development is initial judicial training reform that requires, *inter alia*, curriculum updating. The article presents the research results on mainstreaming of gender component in the initial judicial training curriculum as well as corresponding recommendations. Among recommendations, there is improving of the initial judicial training curriculum with a 1-day training course «Overcoming gender stereotypes in administration of justice». The course was developed to have judges familiar with correlation between «gender stereotypes – prejudice – gender – based discrimination», how gender stereotypes influence judge's behavior and decision-making, and also to build up and strengthen their skills to identify gender stereotypes, apply corresponding ECtHR case law, avoid gender bias in their daily work, etc. To build up gender competence of future judges, some gender aspects should be incorporated into a series of trainings on family, housing and labor disputes (in the Civil judiciary part), sexual violence, sentencing in criminal cases (in the Criminal one). Some gender related issues worth to be integrated in corresponding trainings, e.g. divorce prohibition due to Ukrainian Family Code (Art. 110, part 2), disputes on parenting children, equal treatment of men and women in cases of deprivation of parental rights, offender eviction, compliance with effective investigation standards in criminal proceedings on rape, other crimes against sexual freedom and sexual integrity or domestic violence cases. Actually, both gender mainstreaming and social context of justice should be integrated with due consideration of the role and place of each training in the curriculum, learning goals and expected outcomes, accompanied by careful selection of training materials and most effective modern interactive methods of adult education.

Key words: gender, gender competence, judicial education, initial judicial training.